

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

2023

Alžběta Petrův

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Dětské exekuce optikou sociální újmy

Alžběta Petrův

Plzeň 2023

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Bakalářská práce

Dětské exekuce optikou sociální újmy

Alžběta Petrův

Konzultantka:

Tereza Kopp, Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Vedoucí práce:

PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literatury.

Plzeň, duben 2023

Poděkování

Tímto bych ráda poděkovala PhDr. Tereze Šlehoferové, Ph.D. za vedení práce, ráda bych rovněž poděkovala Tereze Kopp, Ph.D. za metodologické rady, vedení a odborné rozhovory, dále bych chtěla poděkovat všem respondentům, kteří mi nabídli svůj příběh.

Obsah

1. Úvod	1
2. Teoretická východiska	3
2.1 Sociální újma	3
2.1.1 Fyzická újma	3
2.1.2 Finanční či ekonomická újma	4
2.1.3 Emocionální újma	5
2.1.4 Ideologický kontext	7
2.2 Stát a veřejnoprávní sektor.....	9
2.3 Dětské exekuce	10
2.3.1 Dětské exekuce v kontextu sociální újmy.....	12
3. Metodologická východiska	14
3.1 Design výzkumu	14
3.2 Nestrukturovaný rozhovor.....	14
3.3 Etika práce a reflexivita.....	15
3.4 Výběr respondentů	15
3.5 Bibliografie respondenta a respondentek	16
3.6 Realizace rozhovorů.....	17
3.7 Kódování dat	18
3.8 Kvalitativní analýza a interpretace dat	19
4. Výsledky výzkumu	20
4.1 Exekuce z pohledu respondentů	20
4.2 (Ne)citliví.....	23
4.3 (Ne)zaměstnaní	24
4.4 Když to bolí.....	27

4.5 (Ne)vzdělání	28
4.6 Pocit nejistoty a ztráta víry v systém.....	30
4.7 Každý/á sám/sama za sebe.....	34
4.8 Exekucí ku výchově.....	35
4.9 Nепrostupnost	37
5. Závěr.....	38
6. Citovaná literatura	41
7. Přílohy	45
7.1 Podoba informovaného souhlasu.....	45
8. Cizojazyčné resumé	46

1. Úvod

Může být dítě v exekuci? Co to pro něj v takovém případě znamená? Přestože představa, že na osobu dítěte může být vedena exekuce, se může zdát nereálná až absurdní, ještě do roku 2021 byla v České republice běžně praktikovanou realitou. V uvedeném roce přijal parlament pod č. 192/2021 Sb. novelu občanského zákoníku, která významně posílila ochranu dětí před zadlužením.¹ Nová úprava však není ve všech právních situacích retrospektivní. Děti² a mladí dospělí³, kteří se do exekučního řízení dostali před novelizací zákona, se ocitají v situaci, kdy je možné jejich dluhy stále vymáhat.

Nejviditelnějším následkem exekuce je povinnost ji splácet, tedy zaplatit příslušné finanční prostředky. Vedle této ekonomické roviny mají však dětské exekuce další zásadní důsledky morálního a sociálního charakteru, které spadají do roviny spravedlnosti a vnímání vnějšího společenského a státního systému. V tomto smyslu konstatuje D. Graeber (2011), že obecně přijímaná zásada, podle níž musí dluhy každý platit, ústí v pojetí, že se nejedná pouze o ekonomickou povinnost, nýbrž o morální a sociální předpoklad. Právě na tento typ sociálních a morálních důsledků exekucí získaných v dětství se soustředím ve své práci.

Cílem bakalářské práce je představit fenomén dětských exekucí v kontextu sociální újmy, a to prostřednictvím individuálních příběhů respondentů. Práce se zaměřuje na příčiny vzniku dětských exekucí a důsledků na samotné děti potažmo mladé dospělé, a to nejenom v ekonomické, ale také v sociální a morální rovině. Za pomoci zjištěných poznatků se práce pokouší nalézt a aplikovat koncept sociální újmy ve výzkumné oblasti, tj. ve společenském kontextu dětských exekucí.

¹ Zákon č. 192/2021 Sb., kterým se mění zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, ve znění pozdějších předpisů.

² Dítětem je osoba nezletilá. Podle čl. 1 Úmluvy OSN o právech dítěte přijaté v roce 1989 (Úmluva publikovaná pod č. 104/1991 Sb., sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o právech dítěte.) sdělení se dítětem rozumí každá lidská bytost mladší 18 let.

³ Věková kategorie není jasně specifikovaná, nicméně jedná se o věk, který začíná v osmnáctém roku života a trvá do 30 let (srov. Erikson 2002, Vacková 2016).

Práce se opírá o teoretická východiska, která jsou následně doplněna v metodologické a výzkumné části o poznatky z vlastního výzkumu. Vedle úvodu, vymezení cílů práce a závěru, je text členěn na tři základní kapitoly: V kapitole 2. s názvem *Teoretická východiska* jsou představeny klíčové termíny, s nimiž v práci dále pracuji. Základním teoretickým konceptem je teorie sociální újmy, která umožňuje uchopit příčiny a efekty negativního jednání nejen z právního, ale i ze širšího společenského hlediska. Díky tomu je možné celou rovinu vnímat systémově. Právě z tohoto důvodu jsem se rozhodla tuto teorii využít jako výchozí koncepci své práce. Pojem sociální újmy je také dobře uplatnitelný v našich podmínkách, neboť souvisí s problematikou neoliberálního a kapitalistického systému, v němž byly dětské exekuce generovány, a ve kterém jsou i po výše uvedené změně stále neuzavřeným tématem.

Pozornost je zde věnována především vztahu sociální újmy a dětských exekucí jako stěžejním pojmům celé práce. Při charakteristice koncepce sociální újmy vycházím zejména z pojetí autorů Hillyarda, Tombsna (2017) a Pemberton (2015), kteří byli mezi prvními, kdo představil teorii sociální újmy v odborné literatuře.

V následující kapitole 3. pod titulem *Metodologická východiska* je pak čtenář seznámen s metodikou a přípravou výzkumu. Pro potřeby práce jsem zvolila kvalitativní výzkumný přístup. Vzhledem k tomu, že smyslem výzkumu bylo zachytit individuální příběhy, postřehy a postoje, využila jsem metody nestrukturovaných rozhovorů.

Kapitola 4 je pak věnovaná výsledkům samotného výzkumu. Obsahuje jednotlivé rozhovory a jejich rozbor zasazený do kontextu sociální újmy. Snažím se v ní podrobněji analyzovat konkrétní příčiny, dopady, a také vnímání dětských exekucí samotnými aktéry.

V závěru práce pak shrnuji poznatky výzkumu s akcentem na aplikaci teorie sociální újmy v konkrétních oblastech.

2. Teoretická východiska

2.1 Sociální újma

V následující kapitole nejprve představím teorii sociální újmy a poté blíže specifikuji její význam ve vztahu k dětským exekucím. Teorie sociální újmy umožňuje vymanit se z pojetí újmy nahlížené pouze z pohledu zločinu a trestu: tedy především jen z pohledu práva a jeho překročení; a zaměřit se také na akty, které sice právnímu pojetí újmy neodpovídají, přesto újmu představují. Jedná se o činy, které škodí jednotlivci a zhoršují kvalitu jeho života, avšak nemohou být označené za nelegální. Stát využívá justičního systému k ukládání trestů za nelegální činy. Tento proces však může utvářet širokosáhlou újmu, která již opomíjí valné spojení s dotyčným činem či s jeho následky (Davies, Leighton, & Wyatt, 2021, stránky 16-18). V případě dětských dlužníků je spolu s finančním postihem generovaných exekucí, utvářena například újma společenská (Dvořáková & Mertl, 2018, str. 64).

V kontextu této práce je důležitým aspektem sociální újmy také, že se nevztahuje pouze na jednu skupinu lidí existující pouze v určitém kontextu. Naopak ji můžeme pozorovat v celé řadě prostředí, spojitostí či oblastí, přičemž vždy bude mít jinou podobu a bude působit jiným způsobem. Tato široká povaha sociální újmy vede také k jejímu složitému uchopení a charakterizování jejích rysů. Ve své práci jsem jako východiska zvolila kategorie vymezené P. Daviesovou, P. Leightonem, T. Wyattovou (2021), P. Hillyardem a St. Tombsnem (2017) ve spojení s definicemi od S. Pemberton (2015).

Zmínění autoři rozlišují tři základní typy sociální újmy: újmu fyzickou, újmu finanční a dále újmu psychologickou. V následujících podkapitolách se budu postupně zabývat charakteristikou těchto jednotlivých typů sociální újmy.

2.1.1 Fyzická újma

Pokud jde o fyzickou újmu, která je také nejčastěji pozorovatelná a pojmenovatelná, její podstatou je zásah do fyzické integrity člověka, jakým je například předčasná smrt, fyzické zranění, nucený kontakt s toxickými látkami, napadení s následným ublížením, nedostatek potravy, týrání či brutální zacházení

(Canning & Tombs, 2021, str. 64). Přestože tyto zásahy mohou být postižitelné i z hlediska zákona, ne nutně se tím současně řeší otázka sociální újmy, v tomto případě iniciované újmou fyzickou. Jako příklad lze uvést situaci, kdy si dělník na stavbě způsobí pracovní úraz takové povahy, kdy je velmi pravděpodobné, že i po jeho bezprostředním vyléčení, nebude schopen vykonávat stejnou práci či práci ve stejném rozsahu. To může vést k omezení jeho příjmů či dokonce ke ztrátě zaměstnání, v návaznosti na tuto situaci také k hledání alternativního levného ubytování. Právo sice reguluje určité možnosti sociálního systému, které mají napomoci řešení obdobných situací, avšak ty jednak nejsou určeny k tomu, aby pokrývaly veškeré potřebné, ale pouze nutné výdaje, a nejsou také určeny k trvalejšímu řešení. Systém státní podpory je v tomto smyslu určen především k překonání neočekávaných situací vzniklých v důsledku sociální fyzické újmy.

Popisovaná újma může nadto mít širší sociopolitický rozměr. Některá jednání, v jejichž důsledku může vzniknout, mohou být dlouhodobě prezentována bez dostatečného důrazu na jejich škodlivost či dokonce s narativem, že se jedná o zcela prospěšnou praxi (Canning & Tombs, 2021, str. 70). Pemberton (2015) například v tomto smyslu specifikoval více druhů fyzické újmy. Mezi nimi uvedl např. dlouhodobou nemoc či podvyživenost, špatnou kvalitu života, nedostatečný či žádný přístup ke zdravým potravinám, pohybu, zdravotnictví nebo bydlení. Do této kategorie zahrnul také psychické onemocnění. V tomto ohledu se však, v rámci své práce, přiklání spíše k pojetí S. Tombsa (2004), který ji považuje za samostatnou kategorii (*viz. Kapitola 2.4 Emocionální újma*).

2.1.2 Finanční či ekonomická újma

Další typ sociální újmy představuje tzv. finanční či ekonomická újma. Jde o kategorii specifickou v kontextu západního světa, v němž právě finance a ekonomické postavení výrazně určují hodnotu jednotlivce a jejichž úroveň je jedním ze základů celého společenského systému. Do této kategorie patří nejenom otázka ztráty majetku a příjmů či chudoba, ale také dopady inflace, zvyšování cen služeb a zboží, nezaměstnanost a státní politika přístupu k těmto problémům a jejich řešení. Ekonomická újma je dále úzce spojena s oblastí nejrůznějších

finančních podvodů, které následně negativně dopadají na život jednotlivce (Canning & Tombs, 2021, str. 73).

Na vzniku ekonomické újmy se podílí také stát svou sociální či ekonomickou politikou. Do této oblasti spadají také exekuce, resp. způsob jejich realizace a jejich dopady na sociální i osobní život. Člověk v exekuci se může nacházet v jistém začarovaném kruhu: Je-li na něj uvalena exekuce, je pro něj často výhodné vyhledávat práci tzv. na černo, aby si mohl přivydělat peníze, které nebudou postižené exekucí. Tento typ práce však málokdy poskytuje zdravotní či sociální pojištění. Jedinec se pak dostává do nestability, která se může dotýkat i dalších oblastí, především bydlení. Pokud chce osoba získat byt na komerčním trhu je možné narazit hned na dva problémy. Prvním je, že sehnat peníze na nájem, kauci a poplatky je náročné, o to více v situaci, kdy je v exekuci. Problém nastává i v případě žádosti o městský byt. Zde je zádrhelem fakt, že častou podmínkou pro tento typ bydlení je bezdlužnost. S touto podmínkou se můžeme setkat i v případě žádosti o městský byt, jako tomu je v Plzni (Kopp, 2022, str. 144). Tyto situace mohou vyústit i v tak nebezpečné a nepřijatelné jevy, jakým je vykořisťování pracovníků či obchod s chudobou.

Finanční újma může mít krátkodobou i dlouhodobou povahu. Příkladem první jsou např. finanční ztráty v důsledku finančních podvodů či náhlé nezaměstnanosti. Dlouhodobou újmu pak představují příklady, jako jsou prekarizovaná zaměstnání, nedostatečný přístup k důstojnému bydlení, zdravotní péči, sociálnímu zabezpečení či vzdělání. Jak krátkodobá, tak dlouhodobá újma mohou ovlivňovat plošně celé skupiny.

2.1.3 Emocionální újma

Pokud jde o typy sociální újmy, nelze opomenout ani ten, který představuje psychologickou rovinu. Zde je přesnou charakteristiku pravděpodobně nejtěžší vymezit a v podstatě nemožné podat, neboť dopady tzv. psychologické újmy jsou velmi individuální. Tato skutečnost ovšem neznamená, že by se jednalo o méně závažnou újmu. Psychické problémy, jako např. úzkosti či deprese, brání jednotlivci naplňovat jeho závazky, ať již při plnění školní docházky, studijních

povinností nebo v rámci jeho pracovních podmínek. Zásadní význam má také celkový zdravotní stav dotyčného.

Psychologická újma může vznikat jako reakce na různé kritické životní situace. Snaha o její překlenutí nemusí mít však pouze jednorázovou a krátkodobou povahu, ale může vyústit do dlouhodobého každodenního stresu či nemoci. Na tento typ újmy reagují zasažení jedinci velmi odlišně, stejně tak se liší i přístup nejbližšího okolí a společností⁴.

Podle S. Pemberton (2015) lze zdroj psychologické újmy hledat ve dvou sférách. První představuje sféra individuální. Jde o případy, kdy dotyčná osoba byla pravděpodobně obětí nějakého typu týrání, přičemž tyto praktiky zanechaly na týrané osobě dlouhodobé následky. Druhá oblast, z níž může vycházet zdroj psychologické újmy, je vedena ze strany společnosti a státu. Jde o situace, jakými jsou bezdomovectví, chudoba, špatné pracovní podmínky a v rámci mé práce také dětské exekuce. Přestože se důsledky těchto traumat mohou jevit pouze jako záležitost konkrétního jednotlivce, často se týká celých komunit, které sdílejí obdobný zdroj újmy. V těchto případech se často společnost s dotyčnou komunitou vypořádává tím, že jí označí za sociálně nepřizpůsobivou, což přispívá k jejímu sociálnímu vyloučení.

Od uvedených jednotlivých aspektů nelze oddělit ani jejich kulturní dosah, který je také obousměrný: dopadá jak na jednotlivce či postižené komunity, tak na celou společnost. Jde o takové problémy jako omezená možnost vzdělávání, nedostupné intelektuální a informační zdroje a nemožnost soběstačnosti (Hilliard, Tombs, 2021, str. 25). Pemberton (2021) do tohoto typu újmy zahrnuje tzv. vztahové újmy, které mají za důsledek právě nucené společenské vyloučení. To se vyznačuje nedostatkem přístupu k sociálním sítím (zde ve smyslu sítí mezilidských), který může být zapříčiněn jak nepodnětnou výchovou, společenskou izolací nebo obavami do těchto sítí vstoupit či se do nich navrátit (například v případě dlouhodobé i krátkodobé sociální újmy jakéhokoliv charakteru).

⁴ Může se projevovat nespavostí, depresivními stavy, sebevražednými sklony, strachy/fóbiemi, sebepoškozováním, PTSD a může ústít až k násilí (Canning, Tombs 2021, str. 71).

2.1.4 Ideologický kontext

V rámci kontextualizace celého fenoménu je nutné si vymezit prostředí, ve kterém se pohybujeme, a to jak z hlediska geografického, tak ideologického. V této kapitole se zaměřím na tři klíčové termíny, které spolu úzce souvisí: neoliberalismus, konzumerismus a kapitalismus. Praxe, jakou jsou dětské exekuce, spadají do politik, které se mimo jiné vyznačují tím, že se tržní ceny zboží a služeb stanovují na základě nabídky a poptávky. (Friedman, 1970). Kapitalismus totiž často vede ke zvýšení nerovností a koncentraci bohatství u malé skupiny lidí. To může vést k sociálním a ekonomickým problémům, jako je chudoba, nezaměstnanost a nestabilita ekonomiky (Piketty & Saez, 2014). Kritici kapitalismu mezi jiným argumentují, že tento systém je založen na krátkodobých ziscích a nebere v úvahu dlouhodobé důsledky pro společnost a životní prostředí.

Pokud se posuneme ve vymezení prostoru dále, lze konstatovat, že kapitalismus je v mnoha ohledech neoddělitelným konceptem od neoliberalismu. Podle některých autorů, jako například D. Harvey (2005), spolu tvoří neoliberalismus a kapitalismus globální hegemonii, v níž kapitalistické elity využívají neoliberalistickou ideologii k prosazení svých zájmů a omezují tak možnost jiných společenských skupin na změnu současného ekonomického systému. V této souvislosti je tedy neoliberalismus chápán jako prostředek k upevnování kapitalistického zřízení a ochraně zájmů kapitalistických elit. Současné neoliberalistické politiky podporují deregulaci a soukromé vlastnictví, což může vést k nespravedlivé distribuci bohatství a moci. Z. Bauman (2021) uvádí, že kapitalismus a neoliberalismus podporují představu, kdy jsou jednotlivci zodpovědní za své finanční situace a kdy by stát neměl být zodpovědný za jejich problémy. To je také jeden z argumentů, jimiž se ospravedlňují exekuce, včetně těch dětských.

Zde se dostáváme k třetímu termínu, který je potřeba konceptualizovat, jímž je konzumerismus. K uchopení tohoto pojmu lze použít citát od Baumana: *„Ježto dnešní vlády už nekreslí plány dokonalého společenského řádu, ztratily také zájem o jakýkoli důvod rozhodovat, kdo má být zachráněn a kdo ztracen, a sestavovat*

seznamy vyloučených. Zůstává jim však na krku úkol zbavit se oněch mnohých, kteří už byli jinak vyloučeni jinými prostředky, spíše automaticky než plánovitě, z účasti na konzumní hře [...] Co spojuje ony vypadlé z tekuté moderní éry s hominibus sacris minulosti, je „sociální nahota“ jejich těl [...].“ (Bauman, 2021, str. 150).

Podle L. Wacquanta (2009) jsou neoliberalismus a konzumerismus úzce spjaty s kapitalismem a také s globalizací. Konzumerismus jako kultura spotřeby zboží a služeb se stal důležitým prvkem v tzv. moderní společnosti, která je orientována na trh. Jiní autoři v tomto kontextu zdůrazňují, že konzumerismus přispívá k vytváření bezhlavého plýtvání zdroji, vynakládá tlak na rychlou obnovu zboží a vede k neudržitelnému růstu odpadu. Což může mít nejen negativní dopad na životní prostředí ale také kvalitu života obyvatel (Hillyard, Chirstina, Tombs, & Gordon, 2004).

V rámci českého kontextu se však nemůžeme odkazovat čistě na zmiňované pojmy. Je zde nutné brát také v potaz jisté pozůstatky z předlistopadového období. Myšlenky na sociálně demokratický systém, v prostředí s čerstvou vzpomínkou na socialismus, měly (a v mnohých oblastech stále mají) pramálo podpory (Haynes, 2013). Většímu ohlasu se těšila neoliberalistická tržní reforma, která s sebou však přinášela nutné nerovnosti. Někteří jedinci jsou v tržní soutěži odolnější a úspěšnější, ať je to dáno jejich silou, společenským postavením, nebo lepšími příležitostmi. Avšak cílem bylo jasně vymezit, že pro tzv. obecné blaho je za potřebí obětí. Ve státě, kde měla společnost nově možnost si své politické zástupce svobodně zvolit, bylo zapotřebí ujistit její většinu, že se stane vítězem. Český stát se tak rozhodl pro mnohá egalitářská rozhodnutí, která současně podporovala myšlenku férové reformy – privatizace, snížení rozdílů v příjmech, snížení chudoby oproti sousedním státům. Neboli, celá reforma byla od základu doplňována i jistým sociálně demokratickým přístupem. I privatizace samotná stála do jisté míry ve svých základech na egalitářských principech, i přesto, že nejvíce z ní těžily velké investiční firmy (Orestein, 1994).

2.2 Stát a veřejnoprávní sektor

V návaznosti na předchozí kapitolu bych se dále ráda věnovala roli státu ve zkoumané problematice. Z antropologického hlediska se můžeme zamyslet, zdali jsou exekuce v naší společnosti otázkou zákona nebo morálky. V kontextu dětských exekucí můžeme do této polemiky zařadit i otázku tabu. V západních společnostech, které fungují v závislosti na všudypřítomné jurisdikci je morálka hierarchizována prostřednictvím práva jako hlavního regulatorního nástroje. Z toho důvodu nadřazujeme některé újmy nad jiné – zejména z kriminologického pohledu. Z tohoto hlediska jsou pouze některé činy považovány za společensky nebezpečné, a tedy chápány jako (právem) postižitelná újma. Největší důraz je v tomto kontextu kladen na činy, které byly účelově způsobeny jednou osobou (Pemberton, 2015, str. 68). Tento náš vztah k vině jednotlivce je podmíněn také naším neoliberalním nastavením, charakteristickým odlivem od kolektivních forem identity k více individualizovaným subjektivitám (Kopp, 2022, str. 20).

Jak již bylo výše naznačeno, příčina újmy se může nacházet v jednání ze strany státu. Problémem je, že takový typ újmy se často společností nepovažuje za deviantní chování, ale naopak za stěžejní proces pro fungování státu (Ward, 2004). Přestože účel a legitimita existence tzv. moderního státu vychází z předpokladu, že stát má své občany chránit, současně je – v rámci tohoto předpokladu – považováno za legitimní, že případná újma je nutným vedlejším efektem ochrany občanů. V situaci, jako jsou dětské exekuce, můžeme tímto přístupem narazit na porušení ochrany práv dětí.

Z dat z Rejstříku zahájených exekucí od Ministerstva spravedlnosti ČR v roce 2022 zprostředkovaných nevládní neziskovou organizací TADY A TEĎ, o. p. s., která poskytuje služby jednotlivcům a rodinám žijícím na okraji společnosti, vyplývá, že 75 % veškerých dětských exekucí vlastnily veřejnoprávní podniky.⁵ Neboli, většina dětských dluhů byla vytvářena právě u nich. Cílem veřejných

⁵ Z tiskové zprávy TADY a TEĎ, o. p. s. Dostupné na: http://www.zadetibezdluhu.cz/docs/Tiskova_Zprava_Za_deti_bez_dluhu_TADY_A_TED.pdf. Navštíveno 30. 01. 2023.

institucí je poskytování dostupných a kvalitních služeb všem občanům, a to za účelem naplnění veřejného zájmu, k němuž jsou zřízeny. Avšak mnoho institucí tyto aspekty viditelně upozaduje ve vztahu k tržní ekonomice, resp. k možnosti zvýšení jejich příjmů (Kopp, 2022, str. 94). Např. plzeňské dopravní podniky jsou financovány z rozpočtu města Plzeň, tato částka však nepokryje veškeré výdaje podniku. Také z toho důvodu si PMDP musí zisk zajišťovat jinými způsoby. Jedním z těchto způsobů je udělování pokut za tzv. „jízdu na černo“, tedy bez platného jízdního dokladu (Dvořáková & Mertl, 2018, str. 6).

Systémově kapitalisticky orientovaný stát má také možnost, a tak i povinnost podporovat regulaci bankovního a finančního sektoru, což může ovlivnit praxi vymáhání dluhů a exekucí. Například banky, které jsou podporovány státy, mají zájem na tom, aby lidé byli zadluženi, protože tak mohou vydělávat na úrocích a poplatcích spojených s dluhy. A je to právě tento typ zájmu, který může být v naprostém rozporu s ochranou zájmů dětí a ochranou před zadlužením (Graeber, 2011).

2.3 Dětské exekuce

Z dat Exekutorské komory vyplývá, že v roce 2021 bylo v ČR zadlužených 698 000 lidí⁶, přičemž do tohoto počtu spadají i děti a mladí dospělí. Celkový počet dětských exekucí v roce 2022 byl 15 700⁷.

Otázkou, kterou čísla nabízejí, je „*Jak se k exekucím dětí dostanou?*“. Do roku 2021 bylo možné, aby se dítě dostalo do exekuce již čerstvě po narození. Důvodem pro to mohl být neuhrazený poplatek obci za vyvezení odpadů, jízda na černo či nevrácená kniha. Fakt, že za dítě v těchto situacích nezodpovídá jeho zákonný zástupce, se jeví jako nesmyslný, a s ohledem na možné dopady exekuce, která byla započata před navršením plnoletosti, také amorální (Dvořáková & Mertl, 2018).

⁶ Mapa exekucí. Dostupné na: <http://mapaexekuci.cz/>. Navštíveno 30. 11. 2022.

⁷ Tisková zpráva. Dostupné na: http://www.zadetibezdluhu.cz/docs/Tiskova_Zprava_Za_deti_bez_dluhu_TADY_A_TED.pdf. Navštíveno 30. 01. 2023.

Problematika byla v roce 2021 vystavena silné mediální pozornosti. Současně se na systémové změně podílely nestátní a neziskové organizace Člověk v tísni, o. p. s. a TADY A TEĎ, o. p. s. Pomocí této strategie byla v červenci roku 2021 schválena novela zákona, která znemožňuje tvorbu nových exekucí na dětech a zodpovědnost převádí na zákonné zástupce, z kterého se stává ručitel. Novelizace také omezuje vymáhanou částku s ohledem na majetek, který jedinec nabyl před 18. rokem života (Novela 192/2021 Sb.). Tak se zamezí i praxi, kdy by mohl rodič nutit své dítě, aby dlužnou částku samo zaplatilo.

Přestože tento posun se může zdát za finální a uspokojivé řešení, existuje stále mnoho tzv. dětských dlužníků, kteří nabyli osmnácti let před účinností této novelizace. Jejich exekuce jsou nadále aktivně vymáhány. V případě, že se jedinec rozhodne s exekucí vypořádat, musí být zapojeni dluhovní/é poradci/kyně a právníci/čky. Tento proces je sám o sobě velmi nákladný, a ne každý ho může podstoupit. Tímto způsobem se dlužná částka rapidně zvyšuje o zmíněné poplatky a zároveň o úroky. Zde je nutné zdůraznit, že existují právní postupy, díky kterým je možné celému řízení zamezit. Ty však nejsou často využívány.⁸

Podle dat⁹ poskytnutých Ministerstvem spravedlnosti organizaci TADY A TEĎ, o. p. s. mj. víme, že největšími „generátory“ a následnými věřiteli v případě dětských exekucí byly veřejnoprávní organizace různé povahy (fakultní nemocnice, dopravní podniky, vězeňská služba, knihovny, obce apod). U řady těchto organizací můžeme také vidět, že získané peníze z těchto praktik jsou součástí jejich tržní politiky. Můžeme tak tvrdit, že dětské exekuce nejsou jen problémem právním, ale také morálním a etickým. (Dvořáková & Mertl, 2018).

⁸ Viz. publikace organizace Člověk v tísni o. p. s. Dostupné na: https://www.clovekvtsni.cz/media/publications/1714/file/detsk--dluhy_final_jednostr.pdf?fbclid=IwAR0oRS6Ugs0R1Lj9ezDivS-19RksIKloXA_BCzin396GDkQ8dr5vXINj7zM. Navštíveno 15. 11. 2022

⁹ Viz. Tisková zpráva organizace TADY A TEĎ, o. p. s. Dostupné na: <http://www.zadetibezdluhu.cz/#blog>. Navštíveno 15. 11. 2022

2.3.1 Dětské exekuce v kontextu sociální újmy

R. Pearker (2004) se odkazuje na soudobý diskurz, který panuje ohledně ochrany dětí v kontextu nucené práce, pedofilie, užívání drog či týrání, a nutnosti je v těchto ohledech chránit před možnou újmou. Dle něj existuje tedy obecně sdílené společenské povědomí o tom, že uvedené věci dítěti škodí, v řadě ohledů a různými způsoby. Proto se také proti nim používají rozmanité ochranné mechanismy. Zmíněné spojuje skutečnost, že jsou výsledkem jednání jednotlivců či skupiny. Existují však také takové újmy, které jsou či mohou být produktem či vedlejším produktem zákona nebo politiky (Parker, 2004, str. 240). Otázkou je, že pokud chápeme některé činy jako újmové, jak je možné, že u jiných si obdobné propojení odmítáme připustit? Máme ve společnosti morálně přípustné a nepřípustné nebezpečí a jaké jsou jejich společensky přijatelné meze? Jistou definiční jednotku zde vytváří zákon vydaný státní mocí. Zákony mohou odlišit nemorální jednání od trestného činu. Podnětné je také vnímání rozdílů mezi okamžitým násilím a násilím, které se vedlejším produktem a může se projevit až postupem času. Amorální jednání, jako jsou právě dětské exekuce, však na rozdíl od trestného činu nelze legislativně postihnout, neboť jsou naopak například legislativně umožněny. Právě teorie sociální újmy umožňuje rámovat i zákonem nepokrytou újmu. Dalo by se tedy říct, že teorie sociální újmy pokrývá i takové postižení, které není označeno za trestný čin. Tento typ újmy má velký význam právě u dětských dlužníků. A to již ze své samotné podstaty, vycházíme-li z konceptu sociální újmy od Hillyarda a Tombse, kteří označují současné neoliberální nastavení státu za zásadově újmové. Toto východisko můžeme podložit faktem, že až 75 % dětských exekucí bylo generováno veřejnoprávními organizacemi¹⁰ – jakými jsou např. obce, města, fakultní nemocnice či soudy. Jelikož exekuce samotné jsou zejména problematikou tržní ekonomiky a práva (Dvořáková, 2019, str. 2), optika sociální újmy umožňuje jejich širší uchopení. To se týká zejména situací, kdy se dopad dětských exekucí na jednotlivce nedá označit za protiprávní sankcionovatelné jednání. Díky individualistickému nastavení

¹⁰ Viz. Tisková zpráva organizace TADY A TEĎ, o. p. s. Dostupné na: <http://www.zadetibezdluhu.cz/#blog>. Navštíveno 7. 11. 2022

společnosti by bylo možné mnoho takových následků označit primárně za chybu či vinu jednotlivce. Právě koncept komplexní sociální újmy brání zúžení na tento postoj a řadí jednání působící sociální újmu na stejnou úroveň jako trestné činy. Smyslem této práce je také využít koncepci sociální újmy k pojmenování jejích příčin a poukázat na zodpovědné aktéry. Jak naznačuje odborná literatura, právě díky takovému přístupu je možné apelovat na uskutečnění systémové změny politiky a praxe (Hillyard, Davies, Tombs, & Gordon, 2004, stránky 21-24).

3. Metodologická východiska

3.1 Design výzkumu

Jak jsem již uvedla, cílem mého výzkumu je prohloubit znalost o dětských exekucích, a jejich konceptualizace v rámci pojmu sociální újmy. To vše na konkrétní situaci dětských dlužníků v Plzni a jejím okolí. Jelikož cíle práce nemají charakter snahy popsat celospolečenský trend, pro svůj výzkum jsem zvolila kvalitativní metodu, konkrétně nestrukturované rozhovory, které vycházejí ze zdrojů popsaných níže. Pomocí této metody je možné uchopit individuální výpovědi.

3.2 Nestrukturovaný rozhovor

Nestrukturované rozhovory v rámci výzkumu umožňují obsáhlé pokrytí problematiky, sociální reality a koncentraci na individuální výpovědi (Novotná, 2020, str. 259). Tyto rozhovory nejsou postaveny pouze na kladených otázkách, ale také na vzájemné interakci dotazovaného a výzkumníka s ohledem na zkoumané téma (Minichiello, 1990). Uvedený přístup jsem zvolila také s ohledem na respondenty, s nimiž jsou rozhovory prováděny. Nestrukturovaný rozhovor dále umožňuje zprostředkování individuálního vnímání reality, pocitů a postřehů. Jedná se o techniku často využívanou v oboru sociální a kulturní antropologie jako metody pro zjištění osobních a sociálních informací a skutečností. Jak vyplývá již z názvu, rozhovor není rámovaný hypotézami, a tak umožňuje získání dat, která nemají identickou strukturu či vzorec. Je tak možné získat větší povědomí o zkoumaném tématu z pohledu respondentů. Přesto je nutné nestrukturované rozhovory provádět s relevantností ke zkoumané problematice. Tímto způsobem jsou rozhovory vedeny spontánně v reakci na získané výpovědi, přičemž současně je vhodné pracovat s Aide – mémoire, což zajišťuje, že jednotlivé rozhovory pokrývají stejná témata a zajišťují badateli jistou konzistentní formu, aniž by byla jakkoli narušována volná vyjádření respondenta (Dumez, 2016). V rámci osobního dotazování, které bylo pro mou práci stěžejním způsobem získávání dat, je nutné vyjádřit se i k roli tazatele – tedy mé roli. Přestože dotazovaní respondenti jsou spojení s organizací TADY A TEĎ, o. p. s., v níž pracuji, já osobně jsem s nimi

navázala kontakt až v době realizace bakalářské práce. Důvody, proč jsou tyto informace relevantní k mé práci, dále rozvedu v následující kapitole *3.3 Etika práce a reflexivita*.

3.3 Etika práce a reflexivita

V návaznosti na předchozí kapitolu je nutné se alespoň stručně věnovat také etice výzkumu a reflexivitě výzkumníka. I s ohledem na zkoumané téma, považuji ve své práci za důležité, aby můj výzkum byl transparentní vůči všem respondentům. Z tohoto důvodu jsem se také rozhodla pracovat s otevřeným výzkumem, kdy účastníkům představuji jak sebe, tak také cíle mého výzkumu i jejich roli v něm. Díky tomuto přímočarému přístupu mohu také pracovat s tím, že mi participanti mohou více důvěřovat a nemusím mít obavy z toho, že mnou provedené poznatky budou zveřejněné s nevolí či pocitem překvapení ústící v rozčarovanosť zúčastněných. Všechny účastníky rozhovorů jsem srozumitelně informovala o podstatě, podobě a cíli mého výzkumu. Zároveň je potřeba v rámci subjektivní reflexivity znovu zdůraznit, že dotazovaní ke mně mohou přistupovat jinak než k jinému výzkumníkovi, to z důvodu propojenosti prostřednictvím výše uvedené neziskové organizace. (Novotná, 2020: stránky 69–71, 270–273).

3.4 Výběr respondentů

Přestože dětské exekuce postihují lidi napříč celou Českou republikou, ve svém výzkumu jsem se rozhodla (i z důvodu omezeného prostoru bakalářské práce) zaměřit pouze na oblast Plzeňského kraje. K tomuto rozhodnutí mě vedl také fakt, že není v možnostech bakalářské práce zabývat se situací v celé republice. Zkoumaný vzorek je tak do jisté míry homogenní a malý, což umožňuje zkoumaný jev popsat hlouběji s koncentrací na vybrané jednotlivce. Důvodem tohoto postupu je také skutečnost, že se v tomto kraji tématu věnují i pracovně, tj. v rámci své činnosti na projektu Za děti bez dluhu 2¹¹ v organizaci TADY A TEĎ, o. p. s., věnovaném právě problematice dětských exekucí. Ze stejného důvodu jsou respondenti vybíráni cíleně, a byli kontaktováni právě skrze jejich spolupráci se

¹¹ Informace o projektu jsou dostupné na: <http://www.zadetibezdluhu.cz/>

zmiňovanou organizací. Stěžejním kritériem pro výběr vzorku dotazovaných je jejich charakteristika jako dětského dlužníka¹², ať již přímo ze strany respondenta, nebo zprostředkovaně z jeho okolí. Dalším klíčovým kritériem pro výběr respondentů je jejich zkušenost s exekucemi, které byly zahájeny před dosažením jejich plnoletosti. Uvedený postup také odpovídá primárnímu zaměření výzkumu, tedy zkušenostem a reflexím dotazovaných v tomto kontextu.

3.5 Bibliografie respondenta a respondentek

Ve své práci jsem se rozhodla uvést stručné představení respondentů ve spojení s hlavním tématem – dětské exekuce. V rámci těchto popisu jsem se rozhodla prezentovat jejich osobní bibliografii, která pramení z individuálních výpovědí a ty následně propojit s informacemi evidovanými v systému ARUM¹³, které se týkají exekucí. To z důvodu porovnání a demonstrace aktivní znalosti exekučního stavu. Popisy uvedené níže jsou anonymizované a každý z respondentů má udělené jedno písmeno dle abecedy, bez jakéhokoli systému.

A – Respondentce je 23 let. V současné době je zaměstnaná, bydlí sama v komerčním bydlení a má dokončenou základní školu. Oznámení o vedení exekucí ji přišlo v době dovršení plnoletosti. Sama nedokáže přesně určit dlužnou částku ani u koho byl dluh veden. Momentálně si není jistá, zda stále dětskou exekuci nemá. Díky spolupráci s organizací TADY A TEĎ, o. p. s. je zaznamenáno, že její exekuce byly vedeny u Knihovny města Plzeň a u PMDP. Dle oficiálních informací již žádnou aktivní dětskou exekuci nemá.

B – Respondentce je čerstvě 18 let a žije v dětském domově. Dochází na brigádu a studuje střední odbornou školu. O tom, že jsou na její jméno vedeny exekuce, se dozvěděla od své vychovatelky. V rámci spolupráce s organizací TADY A TEĎ, o. p. s. byla její exekuce zastavena v loňském roce. Sama vypověděla, že se do exekuce dostala, jelikož její rodiče za ní neuhradili vyvážení odpadů v obci, kde žili. Přesnou výši své dlužné částky však nezná. Z informací

¹² Dětským dlužníkem je osoba, které dluh vznikl v nezletilém věku.

¹³ Systém evidence clientské práce.

poskytnutých neziskovou organizací se potvrdilo, že slečna měla jednu exekuci u obce Horní Bříza za odvoz odpadu.

C – Respondentovi je 15 let a žije v dětském domově. Momentálně studuje na základní škole. Exekucí byl zbaven v roce 2022. Většinu tohoto procesu nebyl přítomen. Proto i sám tvrdí, že „*mi to je celé šumák*¹⁴“. Dětským dlužníkem se stal díky nezaplaceným poplatkům za odvoz odpadů v obci, kde žil u své rodiny, která tyto poplatky neuhradila. Jeho situace byla opět řešena zejména opatrovatelkami z dětského domova, kde aktuálně pobývá a momentálně již v exekuci není. V minulosti byl tedy chlapec ve dvou exekucích u obce Horní Bříza za odvoz odpadu.

D – Respondentka je matkou tří dětí. V současnosti má přítele, bydlí v komerčním bydlení a pracuje na hlavní pracovní poměr. V rámci akce Milostivé léto¹⁵ se rozhodla řešit své exekuce. Při konzultacích se sociální pracovníci zjistila, že jedna z exekucí není vedena na ni, nýbrž na jejího nezletilého syna. Díky spolupráci s organizací TADY a TEĎ, o. p. s. byla tuto skutečnost schopna rychle a efektivně vyřešit a její syn již v současné době v exekuci není. Respondentka má ovšem dvojí zkušenost s dětskými dluhy. Sama totiž byla dětským dlužníkem. Její exekuce je již splacená a ona sama na celou situaci vzpomíná velmi mizivě. U této respondentky se mi podařilo získat ověřené informace jen ohledně exekuce vedené na jejího syna. Ta byla u fakultní nemocnice Plzeň a momentálně je opravdu vyřešená.

3.6 Realizace rozhovorů

Rozhovory byly prováděny na začátku roku 2023 v různých prostředích v závislosti na výběru respondentů. První rozhovor probíhal na žádost respondentky (A) v kavárně, tedy v neutrálním prostředí. S respondentkou (A) jsme se seznámily prostřednictvím její bývalé terénní pracovnice, která byla u první třetiny rozhovoru

¹⁴ Citace je použita z výpovědi respondenta a objevuje se v kapitole 4.1 *Exekuce z pohledů respondentů*.

¹⁵ Období, kdy je možné se zbavit některých exekucí pod stanovenými podmínkami. Viz. Tisková zpráva MPSV, Dostupné na: <https://www.mpsv.cz/-/milostive-letu-ii-zacina-1-zari-2022>. Navštíveno: 2. 02. 2023

přítomna, nicméně do průběhu a vedení rozhovoru nikterak nezasahovala. Respondentce (A) se tak rozhovor zdál přirozenější a příjemnější. Dva další rozhovory (B, C) probíhaly v dětském domově, kde respondenti v současné době pobývají. Místo bylo zvoleno z důvodu přístupnosti pro dotazované, zejména v případě nezletilého chlapce. U rozhovoru s druhou respondentkou (B) nebyla přítomna žádná cizí osoba. V rámci organizování rozhovoru s nezletilým respondentem (C) byl obeznámen OSPOD, jeho opatrovník, vychovatelky dětského domova i ředitelka zařízení. Rozhovor následně probíhal také bez přítomnosti cizí osoby. Poslední rozhovor (D) probíhal v prostorách organizace TADY A TEĎ, o. p. s. na žádost respondentky. Celý rozhovor probíhal v soukromí, bez přítomnosti cizí osoby.

Rozhovory měly průměrné trvání kolem 1-1,5 hodiny. Všechny realizované rozhovory byly nahrávány pro následné potřeby výzkumu. Všichni respondenti byli seznámeni s pořízením nahrávky, jejím přepisem i s účelem rozhovoru (viz. Informovaný souhlas v kapitole 7.1. *Podoba informovaného souhlasu*). Osobně jsem se s respondenty potkala poprvé až v den rozhovoru.

3.7 Kódování dat

Pro zefektivnění analytické práce využívám *Computer Assisted Qualitative data Analysis*, neboli CAQDAS. Získaná kvalitativní data jsem zpracovala pomocí otevřeného kódování v programu Microsoft Word, který je v mém případě hlavním nástrojem. Cílem analýzy je hledání pravidelnosti v datech, kdy jednotlivým částem uděluji kódy podle jejich významu (Toušek, 2012, str. 85). Tyto kódy dále slouží k přidělení kategorií. Kódování je založeno jak na deduktivní, tak na induktivní metodě, tedy s ohledem jak přímo na získaná data, tak také na výchozí teorii popsanou v kapitole 2. *Teoretická východiska*. K získání relevantních výsledků je v práci zapotřebí popisných kódů umožňující konkretizaci jevů, které respondenti ve svých výpovědích zmiňují a jejich následné přiřazení k teorii sociální újmy (Heřmanský, 2020: stránky 431–435). Získané výsledky jsem dále zavedla do kontextu sociální újmy a popsala v kapitole číslo 4. *Výsledky výzkumu*.

3.8 Kvalitativní analýza a interpretace dat

Jak jsem zmínila v předchozí kapitole, po odhalení opakujících se motivů a témat, která jsou spojena s jádrem výzkumu, je nutné zhotovené kódy zařadit do kategorií. To s ohledem na fakt, že data nechci kvantifikovat, ale spíše se zaměřit na podstatu zkoumané problematiky. Takto je možné nejen objevit opakující se výpovědi, ale také případně poukázat na velikost a různorodost spektra, ve kterém se můžeme při zkoumání problematiky pohybovat. K dosažení tohoto cíle je potřeba data adekvátně interpretovat, kdy: *„Analýza představuje proces, který z vytvořených dat produkuje závěry, interpretace, potom proces, jehož prostřednictvím vysvětlujeme, co tyto závěry znamenají.“* (Heřmanský, 2020, str. 419). Ráda bych v této souvislosti poukázala na to, že interpretace také závisí na paradigmatu, ve kterém výzkumník pracuje, jakož i na přístupu samotného výzkumníka. Na tomto místě je vhodné zdůraznit, že analýza ani interpretace neslouží přímo k potvrzení či vyvrácení myšlenky či předem stanovené hypotézy, zdali jsou dětské exekuce sociální újmou, ale mají být spíše nástrojem pro pochopení a popsání problematiky.

4. Výsledky výzkumu

4.1 Exekuce z pohledu respondentů

V rámci výzkumu jsem dotazovala jednotlivé respondenty na jejich schopnost charakterizovat podstatu dětských exekucí. Z odpovědí je patrné, že nikdo z nich, i přesto že se s touto situací osobně setkali, nemá dostatečné znalosti potřebné k uchopení této problematiky.

B (18 let): „[...] Po těch rodičích prostě jako něco zbyde, nějaký dluhy, který voni nezaplatili. Tak to pak jde na tebe.“

C (15let): „Prostě dětský exekuce jsou exekuce. Třeba za rodiče a tak. To mi už jednou bylo vysvětleno, když jsme byli na soudě. Nebo spíš i ségra, vona mi to taky říkala, že platím něco, nebo takovýhle.“

Současně bylo pro většinu z nich těžké i přesně popsat, jaké dluhy a u jaké instituce mají. I přesto, že exekuce mohou negativně ovlivnit jejich budoucí možnosti v mnoha oblastech (jak jsem již nastínila), respondenti (A, B, C) nejevili zjevnou znalost či zájem o jejich situaci. Tedy, ač zasažení dětskou exekucí, nemají představu o povaze a důsledcích této situace. Přestože se tato interpretace nabízí, absence finanční gramotnosti zde není stěžejním faktorem. Lidé žijící v dlouhodobém stresu, vyvolaným finanční či vztahovou tísní, ztrácejí schopnost vyhodnocovat možná rizika smluvních závazků (Prokop, 2019, str. 48). Ukazuje se také, že respondenti mají problém s identifikací dluhů, které jsou předmětem exekuce, a také s označením věřitelů a exekutorských úřadů. Druhou rovinou tohoto zjištění je absence obeznámení jedince s jeho situací ze strany, která proti němu exekuci vede.

B (18 let): „Já myslím, že jsem měla něco jako za popelnice. A to je všechno. Tam se to nějak nastřádalo. Ale vůbec netuším, kolik to bylo.“

C (15 let): „[...] Já nevím [jestli něco platím], mně je to nějak šumák.“

D (34 let): „On to chtěl ten exekutor vlastně po dvouletém klukovi [...] protože ta nemocnice mě vůbec nekontaktovala. Tuším, že to bylo těch 90 korun.“

A (23 let): „Šéf právě teď ještě něco říkal o něčem. Já právě, nevím. Já si musím zajít za účetním, podívat se na to.“

Respondenti (A, B, C, D) vyjadřovali přesvědčení o běžnosti a nevyhnutelnosti dětských exekucí a zadlužení. Jak jsme se v našich narativech dostali do bodu, že nám zadlužení dítěte přijde v pořádku a nemáme potřebu se nad ním pozastavit? Tento postoj je v souladu s teorií internalizace sociálních norem (Etzioni, 2000), která říká, že lidé v procesu socializace přijímají společenské normy a hodnoty a začleňují je do svého vlastního systému hodnot. Pokud tedy lidé považují exekuce za životní samozřejmost, dalo by se předpokládat, že dluhy jsou společenskou normou, která jim byla socializací předávána.

D (34 let): „No, ale mně to přišlo tak trošku normální, rozumíte mi? No támhle jsem jela na černo, támhle mi narostl nějaký dluh a já támhle dostala exekuci. A taky to bylo psané na mě. [...] Ale mně to přišlo jako normální, že dlužím, tak že to musím zaplatit. Já jsem nevěděla, že když je to dětská...jako napadl mě to, trochu jsem se divila. Že to třeba není promlčený za tu dobu, no a nebo proč neuháněli mojí mámu, jako mého zákonného zástupce jo. Tak to mě napadlo jo, ale tak když už to bylo psáno, tak to bylo dáno.“

C (15 let): „No moje to není žejo, protože kde bych vzal já dluhy žejo, ale jako platil bych to já no. [...] Je to těžký no, ale s tím se musí každé vyrovnat. Jednou to přijít muselo, takováhle věc. Každé má něco takového, nemůže být každé jen tak, prostě bez dluhů.“

Takovéto vnímání může být podpořeno omezenou společenskou debatou na téma dětských dluhů a exekucí, která nezasahuje přímo aktéry, nebo nevzdělaností v oblasti dluhové problematiky. Exekuce a přístup k ní záleží na tom, zda má člověk ve svém okolí někoho, kdo mu ve finančních otázkách poradí (Prokop, 2019, str. 49). Pokud tuto roli v případě dětí nejsou schopni zastat rodiče, je zapotřebí, aby existovaly jiné informační kanály, které to umožní. Finanční gramotnost se sice stala povinnou součástí základního vzdělání v rámci předmětu *Výchova k občanství*, nicméně narážíme zde na zásadní bariéru. V posledním RVP ZV¹⁶ k roku 2021 se k finanční gramotnosti vztahuje následující učivo: majetek, vlastnictví, peníze, hospodaření, banky a jejich služby, principy tržního hospodářství. Zde lze konstatovat, že finanční a dluhová gramotnost nejsou synonymy¹⁷. Tedy, přestože finanční gramotnost ve školních osnovách zakotvená je, ne nutně je jejím obsahem dluhová či exekuční problematika. Jako příklad uveďme obsah Katalogu materiálů pro rozvoj finanční gramotnosti poskytovaný¹⁸ MPSV školám z roku 2014, najdeme v něm jen dvě zmínky o dluhové problematice – pořad ČT *Aby dluhy nebolely* a deset let starý článek¹⁹ *Jak na dluhy* od RUBIKON Centrum, z. ú,²⁰. O exekucích je v tomto katalogu jen jedna zmínka, kterou je animované video na YouTube. Nevědomost a nedostatečná informovanost mohou mít za následek další sociální újmy a snížení schopnosti jedince řešit svou finanční situaci. Navíc absence komunikace ze strany exekutora a dalších zainteresovaných subjektů, podporuje nemožnost situaci efektivně řešit.

¹⁶ Viz. Rámcové vzdělávací programy. Dostupné na: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcovy-vzdelavacici-program-pro-zakladni-vzdelavani-rvp-zv/>. Navštíveno 21.04.2023.

¹⁷ Jediná zmínka o dlužích je v rámci RVP zmíněna u předmětu *Člověk a svět v oblasti Lidé kolem nás*: "Žák [...] vysvětlí, proč spořit, kdy si půjčovat a jak vrátit dluhy". Zde se opět dostáváme k myšlence D. Graebra (2011), že exekuce jsou spíše morální nežli ekonomickou problematikou.

¹⁸ Viz. Katalog materiálů pro rozvoj finanční gramotnosti, Dostupné na: <https://digifolio.rvp.cz/artefact/file/download.php?file=63902&view=2939>. Navštíveno: 21. 04. 2023

¹⁹ Tento odkaz je navíc v Katalogu materiálů pro rozvoj finanční gramotnosti nefunkční.

²⁰ Organizace pomáhající lidem, kteří chtějí překročit svou trestní minulost. Viz. O organizaci. Dostupné na: <https://www.rubikoncentrum.cz/>. Navštíveno: 21.04.2023. Zde se opět odráží společenská asociace exekucí s punitivostí.

4.2 (Ne)citliví

Jak jsem již nastínila, dětské exekuce jsou ojedinělé tím, proti komu jsou vedeny. Zde je třeba zdůraznit nejenom skutečnost, že dlužníky jsou děti, ale také to, že za těmito dluhy často stojí jejich zákonní zástupci, většinou rodiče. Do novely zákona 192/2021 Sb., která vzešla v platnost 2021, pokud rodič z jakéhokoli důvodu neuhradil pokutu či poplatek za své dítě, začal se dluh vést právě na jeho dítě (Kopp, 2022, str. 93). V důsledku této úpravy tak mohly být také narušeny vztahy v rodinách. Například v situaci jedné z respondentek (A) se tak zkomplikovaly vztahy na několika úrovních: dcera-otec, dcera-matka a otčím, nebo mezi sourozenci vzájemně. Její vztah k otci je ovlivněn jeho brzkým odchodem od rodiny a následným neplacením alimentů, které podle jejích vlastních slov vedly k tomu, že její matka neměla finanční prostředky na splácení pokut za jízdné. Při popisu své rodinné situace dále uvedla, že má dva mladší nevlastní sourozence, kteří měli také pokuty. Ty byly však uhrazeny jejím otčímem, a tak se nikdy nedostali do exekucí.

A (23 let): „[...] no ale pak, když už byli větší, tak taky jezdili načerno. No ale táta jim to všechno zaplatil. A máma na to prostě tenkrát byla fakt sama. Takže mně to nemohla nějak platit no. Ani nevím, jak se to mohlo stát, ani nevím, proč mi to nezaplatili a jim to zaplatili. Jako fakt nevím, proč to takhle je. Prostě to mam doted' na hlavě a oni to maj vyplacený.“

Z výpovědi je zjevné, že dětské exekuce ovlivňují vztahy nejen s rodiči, kterým je situace často dávána za vinu, ale také s jinými příbuznými, v našem případě jsou to nevlastní sourozenci. Důsledkem pak je, že vznikají nedorozumění nebo pocity nespravedlnosti. Děti mají také menší zájem o udržení vzájemného kontaktu, nevěří jim, či se snaží vymanit se z jejich okruhu. Foley (2016) tvrdí, že sociální újmou ovlivněná rodina je ohrožena větším množstvím konfliktů a vztahovým napětím.

A (23 let): „Takový rodiče prostě nechceš.“

C (15 let): „[v rodině] všem asi úplně nevěřím. Třeba takový babi, nebo fotrovi, tomu už nevěřím nic.“

D (34 let): „No byla jsem našťvaná na mámu no, ale v tý době už byla mrtvá. Ona umírala v dost velkejch bolestech, tak jsem to tak jako přešla. To se tak jako nedá vyřešit. To by bylo jiný kdyby žila. To bych si to s ní šla vyřešit.“

A (23 let): „Není to takový že bych jako měla vztah, jako: Ahoj tati, miluju tě, mám tě ráda, vážím si toho, co pro mě děláš..., spíš k nim cejtim takovou zášť.“

Emocionální újma způsobená v dětství může mít za následek větší tendenci k depresím a úzkosti v dospělosti (Koenen & Moffitt, 2016). Takováto újma může mít výrazný vliv na proces socializace jedince. Lidé mohou začít přijímat tyto negativní jevy jako normální, což může vést k internalizaci sociální újmy a narušit jejich vztahy s ostatními. V mladém věku se pak může vyskytovat antisocializační chování (Dvořáková & Mertl, 2018).

4.3 (Ne)zaměstnaní

Zde jsem se soustředila na oblast zaměstnání a vztah respondentů k práci a zejména na otázku, jakým způsobem respondenti popisují pracovní příležitosti a jejich aktuální situaci. Jak bylo zmíněno v kapitole 2.1 *Sociální újma*, jedním z efektů dětských exekucí, které lze pozorovat, je práce v šedé ekonomice bez uzavření smlouvy neboli tzv. práce na černo. Rozhodla jsem se tedy hlouběji zaměřit na důvody, které respondenti uvádějí jako důvod, který je vedl k takové formě práce. Z výzkumu vyplývá, že jedním takovým důvodem je právě povinnost splácení exekuce.

A (23 let): „Tenkrát jsem šla na černo. Mimo to, že je to gastro, tak to prostě vyhovovalo mně i tomu zaměstnavateli. Protože já jsem si říkala: já to budu posílat třeba po pětistovce, ale oni by mi třeba vzali dva a půl tisíce. Ale já jsem právě chtěla docílit toho, abych se trošku zahojila a měla nějaké peníze pod prdelí. Protože dneska nejde bejt bez základů.“

Přestože důvodem pro rozhodnutí pracovat tzv. na černo je potřeba finančního zajištění, v dlouhodobém měřítku se projevují výrazněji jeho negativa než pozitiva. Pokud osoba pracuje v tzv. šedém pracovním sektoru, zaměstnavatel nemá povinnost za ni hradit sociální a zdravotní pojištění a ta pak spočívá pouze na jednotlivci. *Ten kdo namísto první dohodnuté výplaty dostane její část a exekuční příkaz s vysokou částkou k tomu, si rozmyslí, jestli v takovém zaměstnání zůstane a jestli nebude zkoušet štěstí v šedé ekonomice, kam exekutor nedosáhne.* (Uhl, 2021, str. 2). V obdobné situaci se nachází respondentka (A). Jak sama ve své výpovědi uvádí, rozhodla se pro práci, kde neměla smlouvu a nebylo tak za ni hrazeno zdravotní ani sociální pojištění. Následkem toho se dostala (již v dospělosti) do exekuce u VZP. Momentálně si smlouvu vyžádala a exekuce se jí odečítají z výplaty. Dále ve své výpovědi například tematizuje následky, které má práce na černo na její možnost vyplácení mateřské dovolené.

A (23 let): „Hmm, mateřská, no mateřská nic moc žejo, protože jakoby...já si myslím, že mateřská se ti odráží od toho, jak si pracovala. Nebo vlastně podle toho, co si odevzdávala na to sociální a zdravotní. Nevím, asi nějaký daně žejo...a pak ti dávaj tu částku.“

Mateřská dovolená je vázána na hrubou mzdu matky. Pokud tedy matka dlouhodobě tuto mzdu neeviduje, nemá na ni nárok. Důsledkem mohou být problémy s dostatečným zaopatřením dítěte. Za další důvod pro práci na černo je uváděna také vidina lepšího finančního ohodnocení.

A (23 let): „Prostě nemáš kam sáhnout. Takže já jsem si chtěla první zabezpečit svoji prdel, takže proto jsem šla na černo.“

Podobně jako v prvním případě i zde narážíme na následky, které ve výsledku ovlivní celkové postavení pracovníka. V případě, kdy pracovník nemá podepsanou smlouvu, je mimo jiné náročné, resp. většinou nemožné, žádat o adekvátní navýšení mzdy, například ve vztahu k inflaci, zkušenostem či jiným významným faktorům, které v případě řádného zaměstnání ovlivňují výši mzdy.

A (23 let): „On mi nebyl schopný přidat, i přesto, že jsem tam pět let už.“

Při popisu svého zaměstnání respondentka (A) popisuje nejistotu v trvání poměru, nejasnost v osobě zaměstnavatele, nízký příjem či nedostatečné záruky jejich práv. Obdobné platí v případě tzv. prekarizované práce viz.pojem prekarizované práce podle International Labour Organization (2011)²¹.

A (23 let): „Šéf ti pořád nedal normální smlouvu, jsi unavená, zničená z práce. Co máš dělat, když nic jiného neumíš?“

Tyto pracovní podmínky jsou spojovány s vyšší pravděpodobností vztahových problémů, nižšího příjmu a přístupu k zdravotní péči (Hélaridot, 2005). Neboli, ovlivňují kvalitu života a socioekonomickou stabilitu jedinců. To má dopad nejen na jedince samotného, ale v důsledku i na společnost jako celek. Již jsem nastínila, že následky dětských exekucí nekončí dovršením zletilosti, avšak objevuje se zde další úroveň – tyto exekuce ovlivňují jedince často i po jejich splacení.

²¹ Dostupné na:

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_150440.pdf. Navštíveno 2.02.2023

4.4 Když to bolí

V kapitole 2. *Teoretická východiska* jsem se zaměřila na obecné popsání fyzické újmy. Poukázala jsem na to, že tento typ újmy není vždy jasně stanovitelný a na první pohled viditelný. Z výpovědí respondentů se dozvídáme různé negativní následky způsobené povahou jejich zaměstnání. Jedna z respondentek (A) pracuje v gastronomii, kde je již pátým rokem na pozici servírky – číšnice. K výběru povolání jí vedl fakt, že v oboru gastronomie může pracovat tzv. na černo a není zde vyžadované středoškolské vzdělání. V době, kdy splácela exekuce, to pro ni bylo klíčovým rozhodnutím, aby jí z výplaty nemusely být odečítány peníze. Při rozhovoru uváděla, že jde o práci fyzicky velmi namáhavou. Jedním z důvodů jsou dlouhé směny, které fungují na bázi tzv. krátkého a dlouhého týdne²². Délka směny však v tomto případě není stěžejním problémem, jde především o náročnost prováděné práce. Při několikahodinové směně je nutné být neustále na nohou, nosit těžké věci, být v neustálém sociálním kontaktu a často je dle výpovědi vhodné konzumovat alkohol.

A (23 let): „...protože já fakt to gastro nedávám. Ani psychicky, ani fyzicky. Moje nohy jsou jak báby starý. Mám už teď křečáky. A záda? To ani nemluvim. Dobře, já unesu tři, čtyři talíře. Pánvičky dvě odnesu jen tak, s dvěma přílohama, takže čtyři talíře dohromady. Je to těžký jako kráva? Jo. Celej plnej tác piv nebo drinků, to taky. Jde to, ale je to hrozně namáhavý. A musíš chlastat, taky abys byla hodná na ty lidi.“

Respondentka (A) by ráda práci vystřídala za méně náročnou, a jako hlavní překážku zde vnímá absenci vzdělání či potřebné certifikace, k jejímuž získání jí chybí finanční prostředky.

Sociální újma v pojetí, z něž vychází tato práce, je také generována státem či organizacemi, které mimo jiné umožňují nerovný přístup ke zdravotní péči

²² Systém spočívá v krátkých a dlouhých směnách, kdy v jednom kalendářním týdnu má osoba pět pracovních dní a v následujícím dva dny.

(Hillyard, Tombs, 2004, str. 33). Respondentka (D) v rozhovoru v této souvislosti uvedla, že se při přijímání jejího syna do nemocnice bála, že v důsledku toho, že je on dlužníkem, jej odmítnou ošetřit.

D (34 let): „[...] protože, já jsem jim ještě říkala: Ošetříte mi ho? To bylo moje první jako...jo? A musí, říkali, že musí.“

Negativní důsledky dětských exekucí se tak v takových situacích projevují jako fyzická újma ve dvou rovinách: riziková práce a zásah do ochrany zdraví. Z důvodu povinnosti splácení exekucí jsou lidé vystavováni potřebě pracovat buď nad jejich kapacity, aby pokryly své životní náklady ze zbývajících výplaty, nebo se rozhodnou pracovat ve finančně sice výnosných, ale jinak nevýhodných oblastech (Pemberton, 2015). Při dovršení své zletilosti je jednou z možností práce tzv. na černo, která je riziková, jelikož u ní nemá zaměstnanec jistotu výplaty či stability příjmu. Zároveň se vyznačuje nedůstojnými podmínkami a různými formami vykořisťování (Dvořáková, 2019). Výpověď respondentky (D) demonstruje obavu z vyloučení z „*univerzality*“ státní péče, kam spadá i zdravotnictví (Pemberton, 2015).

4.5 (Ne)vzdělání

Efekty sociální újmy mají významný dopad také na vzdělávací možnosti lidí (Payne, 2018). Finanční újma, způsobena exekucí vedenou ve věku, který je běžně spojován s možností vzdělávání, má za následek omezení možností naplnit tyto aspirace. Jakkoli dopad ekonomické újmy může být dočasný, její následky mohou mít a také často mají trvalejší ráz, a mohou ovlivnit tak zásadní oblast, jakou je právě vzdělání (Canning & Tombs, 2021, str. 73).

A (23 let): „To je jasný, no, ale já jsem se vlastně přihlásila na ekonomiku a podnikání, protože jsem chtěla dělat reality. Já jsem chtěla dělat finance. No a nakonec jsem to vlastně za korony dělala, ale na černo. Prostě jsem nedělala ty zkoušky, ale pomáhala jsem tam a vlastně jsem si brala procenta ze svého [...]“

C (15 let): „Kdyby to furt existovalo, tak chodím do práce a splácím to [...], ale kdybych měl dluhy, tak bych do školy už rozhodně nešel žejo. Protože mít školu a práci dohromady je takový náročný ne? [...] Sice naučíš se, máš ten výučák, jak jsem říkal, ale když máš dluhy a do toho ještě pracovat a máš do toho ještě příjmačky a učení a takový, tak to prostě nedáš všechno dohromady.“

Zde se znovu dostáváme k obdobné problematice, jako v případě tzv. práce na černo. Jedna respondentka (A) sama uznala, že měla zájem o studium, ale upřednostnila okamžitý výdělek. Jedním dechem zároveň dodává, že jí k úspěšné praxi potřebné vzdělání chybí.

A (23 let): „[...] jen kvůli tomu, že prostě nemáš tu certifikaci a nemáš to, co bys měla mít správně, že jo.“

Avšak i v případě, kdy se člověk rozhodne, že by rád studoval, může ho zastavit nízká motivace, či nízká víra v sebe sama v rámci studijních požadavků způsobena újmou (Hayward, 2012). To jsou další parametry, které mají za důsledek snižování reálných možností vzdělání., a to právě v důsledku povinnosti hradit exekuci z dětství.

A (23 let): „Takže jsem se úplně zbytečně hlásila na školu, protože jsem věděla, za první, že to nezvládnou. [...] Za druhý, že budu trpět. Ale nechci trpět, ne!“

B (18 let): „Se všichni divili, že jdu na učňák, když jsem měla vyznamenání.“

Těmito procesy jsou děti a mladí dospělí vyřazeni ze vzdělávacího systému, do kterého je ovšem velmi těžké se později dostat zpět. Může se jednat o situaci dočasnou, ale také dlouhodobě přetrvávající. V takovýchto situacích je pak často nutná vnější intervence, bez níž je návrat do studia nebo jeho započetí prakticky nemožné (Shonkoff & Garner, 2012). Absence vzdělání je v Čechách úzce spjatá s chudobu. Současně se tak umocňuje předpoklad, že se u dítěte nedostatečně rozvine sociální a kulturní kapitál, čehož důsledkem je, že i při snaze svou situaci řešit, nemá jedinec dostatečné prostředky tak učinit (Prokop, 2019, stránky 72-74).

4.6 Pocit nejistoty a ztráta víry v systém

Vedle výše uvedených souvislostí, má existence dluhu a následné exekuce současně významný dopad také na vnímání jistot. Tento stav je zvláště citlivý u těch, kteří teprve vstupují do tzv. dospělého života, a může vyústit ve zpochybňování mechanismů standardizovaných státem (Kopp, 2022, str. 135).

Otázku nejistot lze úvodem ilustrovat na odpovědi jednoho respondenta:

A (23 let): „Jo, to je blbý v tom, že člověk pořád neví, na čem je. Prostě dokud si to nezaplatí, všechno, co má na krku, no, tak se může jí schovat do popelnice.“

Respondentka (D), na níž byla vedena exekuce za jízdu bez platného jízdního dokladu, například zase ve vztahu k důvěře ve spravedlnost a nastavení systému zdůrazňovala:

D (34 let): „Já jsem začala být nezodpovědná, mně to prostě nebavilo. Když pracujete celou dobu a pak Vám někdo vezme kus vašeho platu, za něco, co jste dělala jako dítě, a ještě si pamatujete, že jste to neudělala schválně, že opravdu, kdybych jezdila na černo schválně pořád, jako dítě, tak neřeknu třeba jo. Ale když to uděláte jo, tak se vám ten svět, v těch osmnácti otevře úplně špatným směrem.“

Uvedená výpověď se váže k možnému bludnému kruhu v rámci sociální újmy. Nejistoty a obavy zapříčiněné sociální újmou mohou totiž vytvářet pocit zranitelnosti, a tak i riziko dalších sociálních újem. Jedinci, v našem případě děti, kteří se ocitají v situaci exekuce, mají často strach z neznalosti své budoucnosti a nemožnosti ji nikterak ovlivnit. Nadto je tento jev spojen s nedostatkem sociální společenské podpory, který celkovou situaci umocňuje. Právě tyto faktory dále zvyšují zmiňovanou zranitelnost dětí a náchylnost k dalším sociálním újmám např. v oblastech vzdělávání, špatných mezilidských vztahů či nedůvěry v systém (Gurung & Kollmair, 2007, stránky 11-14).

„Zkuste si představit, kdybyste jako dítě měla exekuci, jak asi budete v dospělosti důvěřovat systému. Pak se to samozřejmě promítne na fungování lidí, jejich spolupráci a jejich plnohodnotném zapojení,“ okomentoval Daniel Hůle možný následek dětské exekuce v článku pro organizaci Člověk v tísni, o. p. s.²³

Respondenti také často podotýkají, že za situaci, ve které se nacházejí, může tzv. systém. Jelikož sociální újma je ve své podstatě ukotvena v kapitalistickém systému (Hillyard, Pantazis, Tombs a Gordon, 2004), lze zde vidět přímou návaznost se strukturou a fungováním tohoto systému. Ztráta důvěry v systém se může promítnout více způsoby. Jedním – a poměrně častým – z nich je nedůvěra vůči státním institucím. Ve výpovědích se objevuje například ne příliš pozitivní vnímání Úřadu práce.

A (23 let): „No nic, protože na pracák nejdeš, že jo. Nejdeš, protože to tam nechceš vyplňovat.“

²³ Viz reportáž „Ve dvanácti letech čelí dívka exekuci, její dluh zavinila matka. Naprosté selhání soudu, hodnotí případ Daniel Hůle v reportáži ČT“. Dostupné na: <https://www.clovekv tisni.cz/ve-dvanacti-letech-celi-divka-exekuci-7255gp>. Navštíveno 1. 12. 2022

B (18 let): „Na pracák nechceš, nechceš mezi ty lidi tam. Je to jak pocit selhání, voni ti stejně najdou něco, co nechceš dělat, nebo co je horší než si najdeš ty. Tak já tam jako malá chodila s mámou, ale sama tam fakt nechci.“

Jak vyplývá ze zjištěných údajů, jedním z hlavních generátorů dětských dluhů jsou dopravní podniky²⁴. Nejviditelnějšími aktéry v této situaci jsou revizoři ukládající pokuty. Kontroly dětí přitom nejsou žádnými výjimkami. Velké množství dětí využívá veřejnou dopravu k cestě do či ze školy nebo na různé další aktivity. Při kontrolování, a především pokutování dětí se může projevit i mocenská nerovnováha ve vztahu dítěte a dospělého kontrolora, a to zvláště, je-li doprovázen policistou (Dvořáková & Mertl, 2018). Dvě z respondentek měly své dluhy právě za jízdu tzv. na černo.

D (34 let): „Jako dítě jsem jela na černo. Ale ne jako, že bych chtěla jet na černo. Já jsem tam strčila lístek [...] jela jsem jednu zastávku na Lochotíně, no a to jsem se nějak otočila a nevím proč, prostě jsem nějak pospíchala. Otočím se zpátky, chci to nějak cvaknout, ten korunovej lístek, a tam prst. Tak jsem se jako divila. No a ten pán mi řekl, že je revizor a že jsem si neštípala. No a oni to dali k exekuci. Pamatuju si, že tam pak přišla máma a hrozně křičela. Já se strachy počůrala. Protože jsem vůbec neměla v záměru někoho podvádět. Jako tu tramvaj, nebo ty dopravní podniky.“

²⁴ Viz reportáž „Nejvíce dětí v exekuci je v Plzni. Dopravní podnik dluhy přeprodoval do daňového ráje.“ Dostupné na: <https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/2781638-nejvice-deti-v-exekuci-je-v-plzni-dopravni-podnik-dluhy-preprodaval-do-danoveho-raje>. Navštíveno 1.12.2022

A (23 let): „Když jsem byla menší, vždycky když přišel revizor, i když jsem měla štíplej lístek, tak jsem se hrozně klepala, ale fakt hrozně. Jakože to fakt není dobrý. Jako malá holka jsem tohle vnímala hrozně špatně.“

Tyto situace podle respondentek (A, D) následně vedly k tomu, že pravidla přepravy v následujících letech nedodržovaly. Ztratily pocit, že systém je spravedlivý či jinými slovy získaly pocit, že i kdyby pravidla dodržovaly, nebude jim to nic platné.

A (23 let): „Pak jsem třeba opravdu jela na černo. A říkala jsem si, já to platit nebudu, že mě to nezajímá.“

Výsledkem takového postoje může být ovšem také pokles důvěry v demokratické instituce, princip právního státu a rezignace nad jeho významem. Působí to možná jako příliš přehnaný důsledek, ale vzhledem k situaci, do níž se řada dětských dlužníků dostane, jakož i způsobu jakým k ní došlo, je to v podstatě pochopitelné. V tomto kontextu může být zajímavý údaj, že podle výzkumu agentury Median²⁵ je výrazně větší počet lidí v exekuci lhostejný k faktu, zda žije v demokratickém či autoritářském státu (Prokop, 2019, str. 49).

D (34 let): „Spiš mě zarazilo, že to vůbec někoho zajímá. [...] že se udělalo to, že nebudou ty dětský exekuce. Jako dobře mě to zarazilo.“

²⁵ Podle výzkumu je se změnou režimu spokojeno 40 % lidí v exekuci. Současně je zde menší víra v soudy či v obecnou vymahatelnost práva. Dostupné na: <https://a2larm.cz/2018/12/exekuce-cerne-svedomi-ceska/>. Navštíveno 26. 11. 2022

Respondentka (D), které se podařilo zastavit exekuci na svého syna, ve své reakci překvapeně spekuluje nad tím, koho by vlastně problematika dětských dlužníků měla zajímat a proč vůbec. Demonstruje tak, že považuje tyto otázky za společensky nepodstatné a upozaděné. Nevěřila tomu, že by to „někoho ze státu“ mohlo natolik zajímat, aby s tím „něco dělala.“ I tyto myšlenky nasvědčují o existenci užšího vztahu mezi problematikou dětských exekucí a důvěrou v demokratický a právní stát.

4.7 Každý/á sám/sama za sebe

V přístupu státu k dětským dlužníkům by se dalo použít rčení: „*Každý svého štěstí strůjcem*“ nebo „*Osud ve vlastních rukou*“. I pokud přistoupíme na tuto rétoriku, ve vztahu k dětským dlužníkům nelze tvrzení, že si za svou situaci mohou a odpovídají sami, věrohodně uplatnit. A to právě proto, že subjektem exekucí jsou v těchto případech děti. Jde nejenom o to, že v řadě případů důvod exekuce nezapříčinily. Jde také o to, že společnost a stát by měly plnit pozitivní výchovnou roli, tj. napomoci dětským dlužníkům, aby se obdobným situacím byly schopny vyhnout v dospělosti.

A (23 let): „Je to tvůj problém, tvoje, jak to mám říct, tvoje...Nezodpovědnost? Tvoje nezodpovědnost k tomu, že si vlastně nedošla na ten pracák a nešla, aby si na ten pracák měla placení sociální zdravotní.“

Je třeba uvést, že individualismus ve své podstatě může vést také k oslabení sociálních vazeb. Tento proces popsal Bauman (2007) v tom smyslu, že jednotlivci se stávají izolovanými a ztrácejí pak schopnost navazovat společenské vazby. Uvedený jev může mít ve svém důsledku plošné negativní následky. Pokud je větší množství jednotlivců soustředěných pouze na sebe, oslabuje se tak soudržnost společnosti. Takováto skutečnost má dopad také na vnímání dětských exekucí, a v přístupu, že dětské aktéry jsou považováni za „dospělé“ jednotlivce, kteří mají brát plnou zodpovědnost za své činy (Dvořáková & Mertl, 2018, str. 12).

C (15 let): „No jako moje dluhy to nejsou, ale беру to, že to prostě splácím. Jako, když máš třeba dědictví. Tam můžeš mít taky dluh po někom [...] to je lepší se toho vzdát než mít celej život na hovno.“

Uchopit vinu a zodpovědnost je náročné v různých ohledech. V naší společnosti převažuje vnímání dětí jako podřízených osob, hodných poučování a často je považujeme za méně autonomní než domácí zvířecí mazlíčky. Otázkou je, jak je uchopitelný přístup, jak může osoba, která si sama nemůže vybrat, co bude mít k obědu, natož kolik tento oběd bude stát, dlužit až statisíce korun? Popsaná ambivalence se odráží i ve výpovědích respondentů. Je v nich vidět rozkol, zejména v momentě, v němž je nastolena otázka odpovědnosti. Ani jeden z respondentů (A, B, C, D) nebyl navíc schopen přesně vysvětlit čí dané exekuce jsou, ani jak k nim došlo.

4.8 Exekucí ku výchově

O výchovně napřažené ruce státu nás informuje např. L. Waquant, když popisuje punitivní instituce, kterých je tímto způsobem využíváno. „[...] *neoliberální způsob trestání se soustředí na nadšení z trestuhodnosti, pornografického předvádění krocení morálních a kriminálních deviací a disciplinárního dohledu nad problémovými skupinami, které žijí na okraji třídního a kulturního řádu.*“ (Wacquant, 2009, str. 20). Waquant zde nejen popisuje motor pohánějící tato rozhodnutí, ale také jeho absurditu. Citace je jedinečná právě v tom, jak výstižně popisuje nevalné praktiky státu. Punitivní instituce plní nejenom funkce vymáhání právního chování zaměřeného na redukci kriminality, ale podporují také vznik státního financionalizovaného kapitálu (Wacquant, 2009, str. 25). Tyto typy institucí mají současně svou disciplinární funkci. (Dvořáková & Mertl, 2018). Respondentky (A, D), které se svými exekucemi delší dobu zápasily, v tomto smyslu popsaly, že se tzv. poučily.

D (34 let): „Musím hlídat ty dvě holky, než vyspějou. Aby se to neopakovalo. Každý den se ptám dcery, co se stalo přes den, abych zjistila, jestli náhodou nezapomněla třeba [plzeňskou] kartu. Prostě, kdyby jela na černo, tak už nesmím. Hlídám si to.“

A (23 let): „Jsem se poučila jo, teď předevcírem třeba. Poslala jsem nějaký ty smsky. Jezdily jsme po úřadech a tak. Kupovala jsem ty smsky i tetě. Pak z ničeho nic, pošlu si smsku a: limit vypršel [...], ale on v tý tramvaji byl revizor žejo. Říkám si, já nemám lístek, nemám nic, nemám u sebe kartu, protože ji nepoužívám žejo, nic. Fuj mně je z toho úplně blbě, když to říkám. A teď on, : Jízdenky prosím. A já mu říkám, že se omlouvám, že mi teď přišla zpráva, že limit vypršel, že se omlouvám, ale že ji nemá. Tak mi řek, že si vystoupíme. Normálně mě dovedl až na ty policajty [...] člověk se poučí, zaplatí to hned, aby z toho neměl exekuci za tisíce.“

Další vrstvou výchovy je morálka, která se právě v kontextu dětských dlužníků stává stěžejním argumentem v diskusích. Od raného věku si společensky a kulturně vymezujeme, co považujeme za morální a co nikoliv. V tzv. moderní době v tomto vymezení hraje významnou roli stát. Propojení ekonomického a morálního diskurzu je možné pouze vzhledem k tomu, že ve společnosti nemá dluh pouze ekonomické konotace. V tržním nastavení společnosti se z této finanční povinnosti stává otázka morálky a osobní zodpovědnosti, na kterou stát reaguje vydáním příslušné právní úpravy. Popsaný jev je vnímám jako samozřejmě vyjadřující podstatu liberálního pojetí svobody. Či jinými slovy: „*Dávat lidem, co jim přináleží. Přijímání své zodpovědnosti. Plnit povinnosti jednotlivce vůči ostatním, stejně, jako se očekává, že ostatní se zachovají stejně.*“ (Graeber, 2011, str. 8).

Odpovědnost je požadovaná i po dětech. Jedním z argumentů legitimizujících udělování pokut dětem a následné vymáhání dluhu, je podpoření

morálky a reprodukce tzv. tržně zodpovědného chování. Tuto moralizující funkci přejímají některé státní instituce, jako jsou soudy (Dvořáková & Mertl, 2018, str. 9).

Z výpovědí je patrné, že respondentky (A, D) tuto svou povinnost „*poučit se ze svých chyb*“ vnímají a mají snahu ji naplnit. V závěru jsou pyšné na to, že se ve svém životě nechaly státem vychovat k ukázkovému předcházení problémů a pokut. Současně z výpovědí také vyplývá, že respondentky se o dodržování pravidel nadále snaží, přestože jim obdobný trest již nehrozí. Např. matka (respondentka D) stále hlídá své dvě dcery, přestože, jak jsem již popsala výše, nové dětské dluhy již vznikat nemohou.

4.9 Neprostupnost

Ve všech předchozích kapitolách jsem nastínila nejrůznější dílčí kousky, pomocí nichž je možné uchopit dětské exekuce prizmatem sociální újmy. V této poslední podkapitole bych ráda stručně poukázala na problém, který je ve své podstatě doplněním předešlých úvah.

Příběh života v současné kapitalistické společnosti stojí na myšlence prostupnosti. Prostupností zde mám na mysli možnost změnit své sociální postavení, svou ekonomickou situaci nebo mít jednoduše řečeno možnost posunout se z pozice, v níž jsem se narodila na jinou, lepší, resp. zvolenou pozici. Jednotlivé podkapitoly v části 4. *Výsledky výzkumu* nám však ukazují, že tato prostupnost se netýká každého. Pro mnohé jde pouze o nedosažitelnou iluzi, často tak vzdálenou, že o ní přestal i jen uvažovat. Sociální újma se totiž projevuje také v omezení přístupu ke zdrojům a příležitostem, což má za následek snížení sociální mobility a možností sociálního vzestupu. Tato situace vede k vyššímu riziku vzniku sociálního vyloučení a marginalizace jedinců, což má negativní dopad na jejich vztahy s ostatními a na schopnost vytvářet nové sociální vazby, ale také na získání kvalitní práce, vzdělání či bydlení. Děti takto poznamenané mohou přijmout sociální realitu a očekávání svého okolí a vzdát se ambicí na jiné, jimi zvolené sociální postavení. Negativní vlivy na přístup ke vzdělání, uplatnění na trhu práce, rozvoj sociálního, ekonomického a kulturního kapitálu a vztah ke státu udržují děti v chudobě a znemožňují jim se z této situace dostat ven.

5. Závěr

V roce 2021 byla přijata novelizace občanského zákoníku, na jejímž základě již nemohou vznikat nové dětské exekuce. Avšak dětem a mladým dospělým, kteří byli předmětem této praktiky do předloňského roku, tíha z beder nepadla. V rámci mé práce jsem se snažila popsat a analyzovat situaci dětských dlužníků, a to prizmatem sociální újmy.

Cílem práce bylo charakterizovat nejen dopady a realitu dětských exekucí, ale také vlastní vnímání toho, že se respondenti stali dlužníky. Z tohoto hlediska jsem se snažila popsat různé aspekty sociální újmy vyplývající jak z teoretických úvah a praktické aplikace, tak také z výpovědí samotných respondentů – dětských dlužníků. Na základě tohoto přístupu se mi podařilo doložit, že koncepci sociální újmy lze vztáhnout i na praxi dětských exekucí a postavení dětských dlužníků.

Významnou část práce jsem při zpracování tématu věnovala metodologickému postupu a východiskům pro realizaci svého výzkumu, jehož výsledky jsou prezentovány v kapitole 4. *Vlastní výzkum*. Nestrukturované rozhovory mi umožnily uchopit téma se zaměřením na detailnější a individuální aspekty. Při analýze získaných dat jsem nacházela časté korelace mezi tím, co respondenti popisovali a poznatky, které jsou spojovány právě s konceptem sociální újmy. Pokryla jsem základní vymezené újmy podle Hillyarda a Tombse – újmu fyzickou, ekonomickou a psychologickou. Ukázalo se, že dětské exekuce mají mimo ekonomických dopadů, které jsou nejvíce zřejmé, také řadu dalších významných důsledků, které na dětské dlužníky dopadají různými formami a na různých úrovních. Ty zahrnují omezený přístup ke vzdělání, podmíněný také tím, že mladí dospělí upřednostňují práci pro potřeby splácení exekuce. Avšak i v této oblasti se újmové efekty projevují, jelikož zadluženost v brzkém věku navádí k práci v šedé ekonomice, která se často vyznačuje prekarizací. Nezasaženy nezůstávají ani rodinné či sociální vztahy. Zodpovědnost asociována s konceptem dluhu rozvrací nejen vztahy mezi dětmi a jejich rodiči, ale také vnímání sebe sama v rámci společnosti. V neposlední řadě se ukazuje, že absence přístupu k informacím ovlivňuje možnost se efektivně exekucí zbavit. Faktor, který můžeme pozorovat u většiny

efektů je se neztahují pouze na věk dětí a mladých dospělých, nebo pouze na období, kdy je jedinec v dětské exekuci, nýbrž je zde viditelná i návaznost do dospělosti. Nedostatečné vzdělání, absence sociálních sítí, nevyhovující práce nebo nevíra ve státní systém způsobují dlouhodobé újmy ve formě přetrvávající chudoby, osamocení nebo marginalizace.

Výzkum mi umožnil nejen aplikovat teorii sociální újmy na konkrétní problematiku dětských exekucí, ale současně prostřednictvím rozhovorů také vymezit oblasti, v nichž se sociální újma projevuje nejvýrazněji. Vedle ekonomické oblasti a pochopení samotné podstaty vzniklého dluhu a jeho důsledku, jde především o negativní dopad na rodinné a sociální vztahy, oblast zaměstnání, vztah k práci zasahující též další otázky, jako např. zdravotní péče. Dále jde o významnou oblast vzdělání, odpovědnosti a solidarity. V neposlední řadě výpovědi respondentů ukázaly, že sociální újma se může odrazit také v otázkách důvěry v nastavený společenský a státní systém, výchovy a morálky, jakož i (ne)propustnosti neoliberálního kapitalistického systému.

Výzkum byl také schopný alespoň částečně odkrýt role, které v této problematice zastává stát, a to zejména v oblasti trestu a výchovy. Zejména u dětí, které jsou vychovávány rodiči, vzdělávány školními pracovníky a jinými osobami, je lehké připustit, že praxe jakou představují dětské exekuce, mají úzký vztah k procesům učení se zodpovědnosti sama za sebe a současně k solidaritě s ostatními. Zjištěné poznatky potvrzují, že samotní jedinci, kteří se v této situaci ocitli, ji za výchovnou do značné míry berou. Obdobně je to i s trestáním za vlastní nezodpovědnost. Tyto zkušenosti však nemohou ospravedlnit systém dětských exekucí sankcionující ty, kteří nemají na jejich vzniku často reálnou ani racionální vinu.

Práce mimo jiné také ukazuje, jak různá nahlížení na stejnou problematiku mohou být diametrálně odlišná a mohou nám představit otázky a problémy, které by jinak mohly zapadnout či by mohly být považovány za nerelevantní. Přestože můžeme téma dětských exekucí považovat za uzavřené od doby zmiňované novelizace, výzkum ukázal, že tímto právním krokem celá instituce dětských

dlužníků není zcela minulostí a problémy s ní spojené nezmizely. Jakkoli mají jednotlivé oblasti, v nichž se projevují důsledky dětských exekucí rozdílný charakter, mají jeden společný rys: je jím potřeba nahlížet na ně nejenom z hlediska jejich finančních a ekonomických dopadů, ale v širším kontextu sociální újmy, který má ve svém důsledku význam pro celou společnost.

6. Citovaná literatura

- Bauman, Z. (2007). *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Policy Press.
- Bauman, Z. (2021). *Tekutý život*. Praha: Pulchra.
- Canning, V., & Tombs, S. (2021). *From Social Harm to Zemiology: A Critical Introduction*. Routledge.
- Davis, P., Paul, L., & Wyatt, T. (2021). *The Palgrave Handbook of Social Harm*. Palgrave Macmillan.
- Dumez, H. (2016). *Méthodologie de la recherche qualitative: Les questions clés de la démarche compréhensive*. Vuibert.
- Dvořáková, T. (2019). Children's debts and state policy: developments of debt collection in the Czech Republic. *V4 Human Rights Review*, 1(1), 13-15.
- Dvořáková, T., & Mertl, J. (2018). Důstojná existence kontra osobní zodpovědnost: případ dětských dlužníků v Plzni. *Sociální práce/Sociálna práca*, (3) 54-59.
- Etzioni, A. (2000). Social Norms: Internalization, Persuasion, and History. *Law & Society Review*, 157-176.
- Foley, R. (2016). Operationalising competence in higher education for sustainable development. V A. Wiek, *Routledge Handbook of Higher Education for Sustainable Development* (241-260). London and New York: Routledge.
- Friedman, M. (1970). The Social Responsibility Of Business Is to Increase Its Profits. *The New York Times Magazine*, 122-126.
- Graeber, D. (2011). *Dept, The first 5,000 years*. New York: Melville House Publishing.
- Gurung, G., & Kollmair, M. (2007). Marginality: Concepts and their Limitations. *Dialogue*, 9-17.

- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Haynes, M. (2013). Eastern European Transition, Some Practical and Theoretical Problems. *Economic and Political Weekly*, stránky 467-482.
- Hayward, K. (2012). *Using cultural geography to think differently about space and crime*. Routledge.
- Hejnal, O. (2014). Úvod do studia neoliberalismu: Inspirace pro antropologii. *AntropoWebzin* (1), 33-47.
- Hélaridot, V. (2005). Précarisation du travail et de l'emploi : quelles résonances dans la construction des expériences sociales? *Empan-Prendre la mesure de l'humain*, 30-37.
- Hillyard, P. (Prosinec 2019). Review of Zemiology: Reconnecting Crime and Social Harm. *Justice, Power and Resistance*, 172-177.
- Hillyard, P., & Tombs, S. (2007). From 'crime' to social harm? *Crime Law Soc Change*, 9-25.
- Hillyard, P. & Tombs, S. (2017). Social Harm and Zemiology. V A. Liebling, S. Maruna, & L. McAra, *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford University Press.
- Hillyard, P., Pantazis, Ch., Tombs, S., & Gordon, D. (2004). *Beyond Criminology: Taking Harm Seriously*. London: Pluto Press.
- Koenen, K., & Moffitt, T. P. (2016). *Early childhood factors associated with the development of post-traumatic stress disorder: results from a longitudinal birth cohort*. Cambridge: Cymbridge University Press.
- Kopp, T. (2022). „Dopadne to tak na půl“ *Etnografie dospívání marginalizovaných dívek ve „věku osobní odpovědnosti“* [Disertační práce]. (2022). Západočeská univerzita v Plzni.

- Minichiello, V. (1990). *In-depth Interviewing: Researching People*. Longman Cheshire.
- Novotná, H., Špaček, O., & Jantulová Štovičková, M. (2020). *Metodologický výzkum ve společenských vědách*. Praha: Fakulta humanitních studií, UK.
- Orestein, M. (1994). The Political Success of Neo-Liberalism in the Czech Republic. *Working Paper Series*.
- Parker, S. (2004). *The Economics of Self-Employment and Entrepreneurship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Payne, R. (2018). The Impact of Social Harm on Education. *The Journal of Educational Research*, 321-331.
- Pemberton, S. (2004). *The production of harm in the United Kingdom: A social harm perspective*. The University of Bristol.
- Pemberton, S. (2015). *Harmful Societies: Understanding Social Harm*. Bristol: Policy Press.
- Piketty, T. (2015). *The Economics of Inequality*. Harvard University Press.
- Piketty, T., & Saez, E. Inequality in the long run. *Science*, 344(6186), 838-843.
<https://doi.org/10.1126/science.1251936>
- Prokop, D. (2019). *Slepé skvrny*. Praha: Host.
- Sachrová, V. a kol. (2021) Konec vymáhání dětských dluhů: Novela občanského zákoníku a občanského soudního řádu. In.
https://www.clovekvtisni.cz/media/publications/1714/file/detsk--dluhy_final_jednostr.pdf
- Shonkoff, J., & Garner, A. (2012). The Lifelong Effects of Early Childhood Adversity and Toxic Stress. *Pediatrics*, 232-246.
- Šubrt, J. (2010). *Soudobá sociologie*. Praha: Karolinum.

- Jakoubková Budilová, L., Fatková, G., & Toušek, L. (2015). *Kapitoly z kvalitativního výzkumu*. Západočeská univerzita. Fakulta filozofická. Katedra antropologie. <https://www.databazeknih.cz/knihy/kapitoly-z-kvalitativniho-vyzkumu-284088>.
- Hirt, T. (2012). *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Západočeská univerzita.
- Uhl, P. O dětských dluzích. *Soukromé právo*, 8(7), 2-5.
- Wacquant, L. (2009). *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Duke University Press Books.
- Ward, T. (2004). Cognition, creativity, and entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 19(2), 173-188.
- Žižek, S. (2013). *Násilí*. Rybka Publishers.

7. Přílohy

7.1 Podoba informovaného souhlasu

Informovaný souhlas o poskytnutí výzkumného rozhovoru a jeho následným využitím pro účely bakalářské práce Dětské exekuce optikou sociální újmy.

Tématem výzkumu je uchopit dětské exekuce skrze teorii sociální újmy. Tento výzkum bude probíhat na základě rozhovorů s lidmi, kteří se za dětské dlužníky označují nebo jsou tak označováni okolím. Rozhovory budou nahrávané pro další použití (přepisy, analýza a interpretace).

Celý výzkum realizuje Alžběta Petrův a celý jeho obsah bude sloužit jako podklad pro bakalářskou práci.

- Tímto podpisem stvrzuji, že jsem byl/a informován/a o účelech mého rozhovoru, kterým je sběr kvalitativních dat pro potřeby výzkumu bakalářské práce Alžběty Petrův s názvem Dětské exekuce optikou sociální újmy.
- Byl/a jsem obeznámen/a s formou, průběhem a obsahem rozhovorů.
- Souhlasím s tím, že můj rozhovor bude nahráván pro další potřeby výzkumníka (přepis, analýza, citování a interpretace).
- Jsem si vědom/a, že nahrávka ani přepis nebudou poskytnuty třetím stranám a po zpracování bude nahrávka vymazána. Stejně tak, že má osobní data nebudou nikde zveřejňovaná a budou uschovávána jen po dobu trvání výzkumu.
- Jsem obeznámen/a s riziky výzkumu.
- Jsem obeznámen/a s formou poskytnutí anonymizace.
- Jsem si vědom/a, že mohu do 3 dnů od zhotovení rozhovoru odmítnout celkovou účast na výzkumu.
- Tímto podpisem dále stvrzuji, že výzkumnice může můj rozhovor plně využívat pro potřeby zmíněné bakalářské práce.

Datum:

Podpis respondenta (či ZZ):

Podpis výzkumnice:

(Zandlová, Jantulová, 2020: 71)

8. Cizojazyčné resumé

The aim of my bachelor's thesis is to present the phenomenon of child debts through the lens of social harm, using the individual stories of respondents in Plzeň, Czechia. The thesis focuses on the effects and consequences of executions on child debtors, not only in economic but also in social and moral aspects. Although the Czech Parliament passed Act No. 192/2021 Coll., which significantly strengthened the protection of children against indebtedness in the year 2021, it was a commonly practiced reality in the Czech Republic until then. However, the new regulation is not retrospective in all legal situations. Children and young adults who entered the execution proceedings before the amendment of the law are in a situation where their debts can still be collected. The theory of social harm serves in this thesis as an analytical tool. It provides us with the possibility to look at the consequences of actions not only from a legal perspective, but from a broader societal context. It also allows for an understanding of the causes and effects of such actions at a systemic level. It is for this reason that I have decided to use this theory as the main concept of my thesis. The concept of social harm is also applicable precisely in local conditions, as it is related to the issues of neoliberal and capitalist systems in which child executions were generated, and in which they remain an unresolved topic even after the legal changes. To capture individual stories, observations, and attitudes, I employed unstructured interview methods, as my research approach was qualitative. In order to comprehensively grasp the topic within the scope of the bachelor thesis, I focused on the Plzeň region, specifically on individuals who have or are collaborating with the non-profit organization TADY A TEĎ, o. p. s., which specializes in the issue of child executions at the individual and systemic level.